

MAGDA ZORIĆ

SIMBOLIKA NA NEKIM RANOSREDNJOVJEKOVNIM KAMENIM SPOMENICIMA

UDK 7.045/.046"653"

Pregledni rad

Review

Primljeno: travanj 1993.

Received: April 1993

Magda Zorić

HR - 22000 Šibenik

Državna uprava za zaštitu kulturne

i prirodne baštine - Šibenik

Stube J. Čulinovića 1

Izabrani predmeti ranosrednjovjekovne skulpture (dijelovi crkvenog kamenog namještaja) otprije poznati znanstvenoj javnosti, u ovom radu tretiraju se sa simboličko-ikonografskog aspekta. Konstatira se, da je problematika bivstvovanja nakon smrti, zapravo vjerovanje u "vječni" život, bila duboko usadena u svijest ranosrednjovjekovnog čovjeka, te da je našla svoj odraz u temi Uskrsnuća koristeći se jednostavnijim prikazima, ali i složenijim likovno-scenskim izričajem putem simboličkih i ikonografskih motiva. Kao podloga pri analizi prvenstveno su poslužili tekstovi iz Biblije ali i kulturno-religijska saznanja o pretkršćanskim narodima. Budući da je dilema o zagrobnom životu i onostranosti bila naglašeno prisutna kod pretkršćanskih naroda, daju se i primjeri iz bliže i dalje prošlosti naglašavajući pri tome da su pojedini motivi-simboli manje ili više jasno izraženi imali i tada iste ili srodne simboličke vrijednosti.

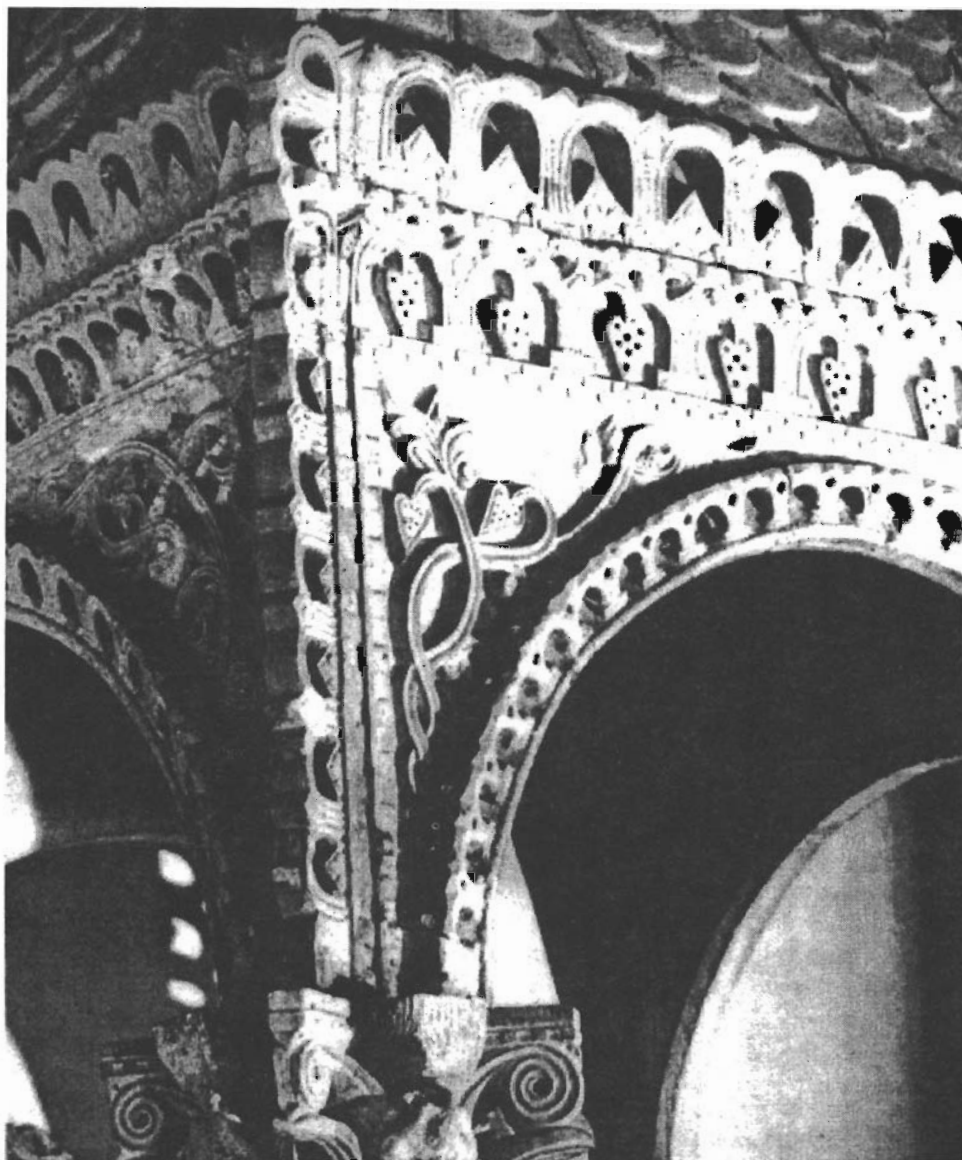
Izražavanje putem simbola blisko je ljudskoj prirodi od najstarijih vremena. Duboko ukorijenjeno u svih naroda, kultura i religija, simbol kao sredstvo duhovnog izričaja i u kršćanstvu poprima ulogu tumača, tumača Biblije i božanske osobe Isusa Krista kako u svijetu tako i u nas. Zaposjedanjem novoga životnog prostora Hrvati¹ uspostavljaju dobrosusjedske odnose sa stanovništvom u dalmatinskim gradovima u kojima je bez obzira na dekristijanizaciju Ilirika moglo biti preživjelih kršćana. Jednom stvoreni suživot inicirao je (ili barem olakšao) početni proces kristijanizacije Hrvata u VII. st. i početkom VIII. st. ako ne u to vrijeme na cijelom području, a ono barem na obalnom dijelu Dalmatinske Hrvatske.² Drugi značajniji (obimniji i sveobuhvatniji) val zbio se posredovanjem djelovanja franačkih misionara krajem VIII. st. i početkom IX. st.³ Postavši dijelom europske zajednice, Hrvati, poput drugih kršćanskih naroda, počinju izražavati novoprihvaćena religijska vjerovanja putem dobro utvrđenih norma uobličjenih u simbole i predočenih u (simbolične) likovne predodžbe. U isto vrijeme počinju graditi sakralne objekte. Nije neobično da su se Hrvati u tim prvim vremenima koristili postojećim kasnoantičkim građevinama i starokršćanskim crkvama adaptirajući ih za svoje kultne potrebe.⁴ Poneki put adaptacija se svodila samo na promjenu crkvenoga kamenog namještaja koji je kao i onaj u novopodignutim starohrvatskim crkvama (oltarne pregrade, oltarni ciboriji, propovjedaonice,

kamenice za krštenje i drugo) bio osebujna ukrasa. Motivi kuka i raznolikih kombinacija prepleta i dvoprutih i troprutih vrpca isklesani u niskom reljefu upotrijebljeni su kao ukrasi sami za sebe, ili kao okviri isto tako nisko reljefno klesanom bilju, likovima životinja i ptica, križeva, rozeta, i na kraju razvoja, ljudskim figurama. Većina motiva poznata je iz kasnoantičke i starokršćanske baštine. Preuzimaju se simboli i slike iz Biblije.⁵ Sveprisutna simbolika, jer je u srednjovjekovnoj misli svaki materijalni predmet prikaz nečega⁶, postaje sredstvo komuniciranja.⁷ Kako se reljefni prikaz odvija u najviše tri nivoa (podloga, motiv, urezi na motivima) s minimalnim međuisinskim razlikama, to su efekti svjetlo-tamnog gotovo nezamjetni, a to je pridonosilo dojmu statičnosti prikaza. Osim toga preobilje detalja - *horror vacui* - i umnožavanje pojedinih motiva na jednom te istom spomeniku moglo je proizvesti za oko zamarajući efekt. Međutim, ti reljefi su bili i obojeni⁸. Upotreba boje distingvirala je pojedine elemente likovnog prikaza međusobno, učinila da cjelokupna predodžba bude životvornija, uočljivija u detalju i cjelini. Ali boja osim valerskih vrijednosti ima i simboličku vrijednost, pa ako je i u tom smislu upotrijebljena a zapravo i jest⁹, poslužila je i kao dodatno sredstvo tumačenja biblijskih tekstova ne samo u onih kratkih jezgrovitih poruka koje nosi jedan ili više simboličnih elemenata prikaza, već i na reljefima s tendencijom friznog prikazivanja, kakvi su pluteji iz zadarskih crkva Sv. Lovre i Sv. Nediljice.

U kršćanskoj religiji značajno mjesto zauzima soteriologija, jer je Isus glavni interes ljudskog života prenio na život iza smrti. Cjelokupni Isusov život je samoobjava, smrt i uskrsnuće, odnosno spasenje, novi život kroz uskrsnuće. Tako se uskrsnuće kao događaj nakon smrti u kršćanskoj religiji najavljuje kao centralna tema¹⁰. Kršćansko shvaćanje eshatologije i soteriologije bitno različito od poganskih religija, činilo je onu glavnu razdjelnicu među inače formalno sličnim religijama. Za vrijeme zemaljskog života Isus je uskrsnuo nekoliko mrtvih (Lazara, Jairove kćeri, sina udovice iz Naina). Sam za sebe kaže "*Ja sam Uskrsnuće i Život, tko vjeruje u me ako i umre živjet će nakon smrti*"¹¹. Bez najave uskrsnuća ljudski rod ostao bi prikraćen za bitan članak kršćanske vjere, odnosno, za vjeru da će uskrsli Krist po prestanku našeg fizičkog bivstvovanja i nas uskrsnuti u novi život. Bez te vjere ne bi bilo ni crkve¹². Zato jer je i sam Uskrsnuće, on je i taj koji život može dati i vratiti. Iz toga proizlazi da je vjera u Isusa Krista nužno potrebna, jer Isus Krist je Spasitelj ali ustoličen od Oca tek po svom Uskrsnuću.¹³ Tema kako živjeti poslije smrti oduvijek je bila u središtu čovjekova interesa, stoga nije čudno da je kao primarni interes ranosrednjovjekovnog čovjeka našla svoje mjesto tako brojno zastupljena na kamenom crkvenom namještaju. Predočena jezikom simbola čiji se korijeni mogu pratiti u kulturnom nasljeđu pretkršćanskih naroda, tema uskrsnuća u brojnim varijetetima ispunjavala je većinu unutrašnjosti starohrvatskih crkvenih prostora.

* * *

Kako to izgleda kada se jezikom simbola analizira jedan takav spomenik ukrašen listovima i plodovima vinove loze (sl. 1).

Sl. 1. Biskupija kraj Knina, ciborij

Suodnos Boga i čovjeka kako ga iznosi metafora u Ivanovu Evanđelju opisan je kao skladno jedinstvo oba sudbonosna elementa života, nebeskog i zemaljskog. Isusove riječi "Ja sam (pravi) trs vi ste mladice"¹⁴ potvrđuju izrečenu tvrdnju. Međutim, Isus također kaže "Jer bez mene ne možete ništa učiniti"¹⁵.

Ova izreka otvara i jedan drugi aspekt uzajamnosti Boga i čovjeka. Točnije, naglašava se čovjekova ovisnost o Bogu koja je imanentna bogoštovanju¹⁶. Naime, bez Isusove žrtve na križu, posljedica čega su smrt i uskrsnuće, i kroz koju očitovanje spasa doživljava svoj vrhunac¹⁷, nema u konačnici kršćanske eshatologije spasa za čovjeka na dan Posljednjeg suda kada uskrslo čovječanstvo ovisno o kvaliteti proživljena života biva nagrađeno (raj) ili kažnjeno (pakao)¹⁸. Izvan ovog koncepta spasenja postoji i druga mogućnost spasenja koja se pruža putem sakramenta krštenja jer sakramentom krštenja čovječanstvo uspostavlja vezu s Bogom¹⁹. Tako spasenje biva osigurano jer je već uskrslo s Kristom stoga što se Krist sjedinjuje sa Spasiteljem, konkretno s njegovom smrću i uskrsnućem²⁰. Poistovjećivanje Isusa i trsa vodi zaključku da je trs - vinova loza - sinonim za uskrsnuće. Drugim riječima nema uskrsnuća bez otkupiteljske žrtve Spasitelja. Krist je Uskrsnuće i Život, on je pravi trs, dakle trs je simbolična slika uskrsnuća. Na sličan način do istog zaključka može se doći analizom Matejeva Evandelja, konkretno analizom parabole o vinogradu i vinogradarima²¹. Loza je Kraljevstvo nebesko koje je rodilo euharistijom, spomenom na Kristovo otkupiteljsko djelo - žrtvu koje je uvjetovano raspećem, smrću i uskrsnućem²². Kako se Isus ustoličuje za kralja u času uskrsnuća²³, tako se prema Ivanovom iskazu i od čovjeka traži novo "rođenje" da bi vidio, zapravo postao dijelom Kraljevstva Božjeg²⁴.

Znakovito je da je Noa kao prvi u nizu ljudske vrste (od Noinog potomstva porodio se sav svijet) nakon općeg potopa prvi posadio vinovu lozu²⁵.

Već dobro poznati tzv. Zlatni mozaik iz vremena prvih početaka kršćanske umjetnosti (IV. st.), a koji je pronađen ispod naosa crkve Sv. Petra u Rimu, prikazuje Krista okruženog bujnim viticama vinove loze²⁶ što potvrđuje da je već u počecima kršćanske umjetnosti loza bila simbol obećanja besmrtnosti. U istom značenju brojno je bila zastupljena i na ranokršćanskim sarkofazima.

Korijen simboličnog značenja loze kao obećanja besmrtnosti treba tražiti u kultu grčkog boga Dioniza (Dioniz je po podrijetlu vjerojatno istočnjački bog). Uz Dionizijev kult vežu se misteriji smrti, ali i ponovnog rođenja i spoznaje. Dioniz je bog vinogradara. Pored loze posvećen mu je i bršljan u čijem je hladu kao nedonošće našao spas od sigurne smrti. Osim kao nedonošće, rođen je još jednom (nakon potpuna razvitka) iz očeva (Zeusova) stegna²⁷. Imao je moć uskrsavanja drugih osoba²⁸. Bršljan je simbol vječnog života²⁹. Dioniz je bog proljeća kada se sve raslinje obnavlja. U buđenju proljeća, tj. u neprekidnom ciklusu obnavljanja, bog proljeća budi nadu u besmrtnost jer je konsekventno tome i bog obnavljanja života. U prilog tome govori i nalaz kratera iz Dervenija oko 320. godine prije n.e. na kojem se uz ostale ukrase nalazi bršljan i scena iz Dionizijskog kulta. Krater je služio kao urna za pepeo pokojnika³⁰.

Potvrda o značenju loze-biljke koja daje novi život nalazi se i u istočnjačkim kulturama³¹, konkretno u drevnom Egiptu gdje takvo značenje loze sugerira prikaz loze u gozbenim scenama na slikarijama u štukaturi na zidovima grobnica u Tebi. Ovdje loza (pored ostalih žrtvenih darova) osigurava pokojniku novi život³².

Upotreba križa kao simboličkog izričaja kršćanske misli i poruke u učestaloj je primjeni kako u starokršćanskom dobu, tako i u predromanici i kasnije. Općenito je prihvaćeno da križ označava Kristovu žrtvu, odnosno šire, kršćansku vjeru³³. Tako shvaćena simbolika križa široka u svojoj slojevitosti nosilac je prepoznatljivih poruka na svim nivoima. Slijedom kršćanske soteriologije očekivana je i opravdana sublimacija simboličkih poruka križa u poruku vrijednosti najvišeg ranga, u ekspresiju reprezentativnog događaja kršćanske dogme na kome se, u stvari, bazira kršćanska vjera, a to je Uskrsnuće. Kako je Isus od Boga postavljen (ustoličen) za Spasitelja tek po uskrsnuću, to je Isusova otkupiteljska žrtva - smrt na križu bila nužno potrebna, dakle je i Uskrsnuće bilo nužno potrebno. Uskrsnuće je uslijedilo (tri dana) poslije (otkupiteljske) smrti na križu na kojem je Isus bio podignut, ili kako kaže apostol Ivan, uzdignut sa zemlje³⁴ pa je stoga

Sl. 2. Uzdolje kraj Knina, zabat

čin podizanja raspelog Krista sa zemlje najava uskrsnuća. Potvrda ovog zaključka je i u simboličnoj vrijednosti križa kao uzlaznog simbola u istočnjačkim legendama³⁵. Značenjski drvo (stablo) života dovodi se u vezu s križem, zapravo su ekvivalentni simboli. U Novome zavjetu³⁶ u stablu (drvu) križa vidi se stablo života³⁷. Ono što je Novome zavjetu život, smrt i uskrsnuće za Stari zavjet (i židovstvo) je Izlazak³⁸. U starozavjetnoj priči o Abrahamovu žrtvovanju Izaka koji je nosio drvo (za žrtvu paljenicu) uočena je prefiguracija Krista koji nosi križ, dok bi sama Abrahamova namjera za prinošenjem žrtve bila pralik Raspeća³⁹. Navodno je (prema legendi) Kristov križ bio učinjen od maslinova i cedrova drveta. Maslinova grana, grančica osim što kao zimzelena biljka⁴⁰ općenito znači život, znači i pritjecanje novog života, obećanje novog života. Nije slučajno da je golubica Noi donijela maslinovu grančicu kao znak da je kopno - izbačeno i prilika za novi život blizu. Konačno stablo života, dakle i stablo križa rađa plodovima koji daju besmrtnost⁴¹, a kako je stablo simbol neprestana obnavljanja⁴² ali i davanja novog života (plodovi, mladice), to soteriološki gledano je i simbol onoga što donosi spas, odnosno onoga što daje vječni život za čije je ostvarenje uskrsnuće nužni preduvjet.

Kod pretkršćanskih naroda, primjerice kod Ilira, ali i u predilirskom vremenu dobro je poznata jedna varijanta križa - svastika. U ilirskoj duhovnoj sferi svastika simbolizira sunce u pokretu⁴³. Sunce na svom nebeskom putu daje toplinu i svjetlo, odnosno neposredno i sam život. Konkretno, Sunce je i samo život u neprestanom obnavljanju, a kako je Krist istodobno i Sunce i stablo⁴⁴ slijedom toga ponovno se treba vratiti na simboliku križa jer je još jednom potvrđeno da je jedno od mogućih simboličnih značenja križa vjera u novi život, odnosno samo uskrsnuće.

U pretkršćanskim istočnjačkim civilizacijama jedno od mogućih značenja križa leži u njegovoj mogućnosti osiguranja novog života⁴⁵. Izidin križ koji se često može vidjeti na slikarijama u egipatskim grobnicama označava Izidu kao poznavateljicu tajne života i uskrsnuća, a u rukama pokojnika znači molbu pokojnika upućenu bogovima za besmrtnost. Boginja Gala imala je sposobnost uskrsavanja bogova i davanja života. Na jednoj pločici prikazana je boginja Gala s pokojnikom iza kojeg je drvo života s jarcem u ulozi zaštitnika pokojnika⁴⁶. Na jednom prikazu iz Ura, oko 2600.-2500. godine prije Krista, u odvojenim kvadratima prikazane su rogate životinje (jarci, bikovi) u propnju prema stablu života⁴⁷.

Kombinacija križa s pticama, raznolikim raslinjem, cvjetovima, životinjama ili drugim simboličnim motivima u jednu simboličnu sliku učestali je prikaz na crkvenom predromaničkom i ranoromaničkom namještaju. Kombinacija križa uokvirena s po jednom pticom sa svake strane križa bilo ispod ili iznad vodoravne haste križa (sl. 2) likovni je prikaz križa (o simbolici križa kako je gore navedeno) i dematerijaliziranog stanja čovjeka, tj. čovječje duše. Predočavanje duše kroz materijalni oblik - lik ptice izgleda da je bilo rano uvriježeno gotovo u svih naroda, primjerice u Mezopotamiji⁴⁸, u Egipćana⁴⁹, u Ilira⁵⁰ i drugih. Općenito prihvaćena simbolika ptice kao materijalizirana vida nematerijalne duše najvjerojatnije proizlazi iz osnovne karakteristične strukture ptičjeg organizma, posebice krila koja omogućavaju uzdizanje sa zemlje i lijet prema nebeskim pros-

transtvima što bi bila alegorijska predodžba postizavanja jedne više sfere, nadzemaljske. Osim toga letenje daje pričin lakoće tijela, zapravo bestežinskog stanja što je i osnovna karakteristika stanja duše. Općenito u ljudskim predodžbama sva viša nadzemaljska bića imaju krila. U kršćanstvu to su anđeli. U grčkim i rimskim politeističkim religijama glasnici bogova obično su krilata bića a isto tako i posrednici između onostranosti i ovostranosti. Primjerice Harpije, krilate žene s ptičjim tijelom čija je prvobitna funkcija bila odnositi duše umrlih u

Sl. 3. Zadar, katedrala, ulomak arhitrava (?)

Sl. 4. Zadar, katedrala, plutej

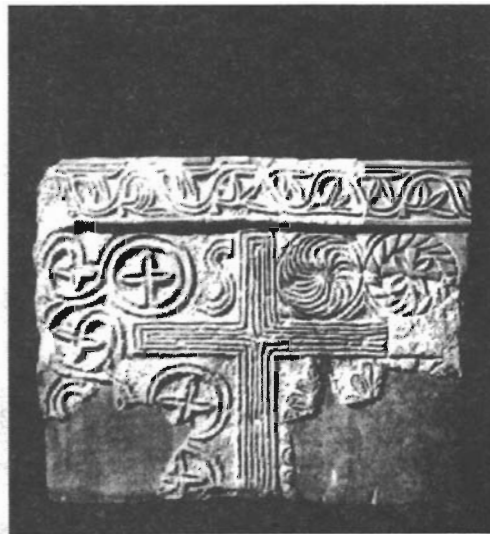
Sl. 5. Trogir, plutej

Sl. 6. Dubrovnik, ploča uzidana na Sv. Stjepanu

Sl. 7. Božava na Dugom otoku,
plutej

Sl. 8. Bijaći kraj Trogira, Sv. Marta,
plutej

podzemni svijet, zatim Hermes Psihopomp, a također i Irida koja zapravo nije imala stalnu uobičajenu funkciju psihopompa⁵¹. Ženska figura na reljefu s apoteozom Sabine⁵² interpretirana kao Aeternitas također je krilata kao i mladić na reljefnom prikazu apoteoze Antonina i Faustine⁵³, ili leteće Victoriae u scenama apoteoza na sarkofazima u kasnoantičkoj umjetnosti.

Silazak duše u Šeol starozavjetna je slika smrti kao što je Izlazak slika Uskrsnuća. I u novozavjetnom ciklusu duša očekuje poziv za uskrsnuće. Tako se križ kao slika uskrsnuća i ptica kao slika duše koje očekuje uskrsnuće, ili su već uskrsle⁵⁴, stapaju u međusobnome sjedinjenju u jedinstven prikaz uskrsnuća.

Poneki put motiv križa s pticama obogaćen je grozdom koji kljuju ptice kao dodatnim pojašnjenjem cjelokupnog prizora s jasnom aluzijom na spomen Kristova otkupiteljskog djela⁵⁵. Na bolskom zabatu jedan od dva pauna u kljunu nosi list⁵⁶. Likovni prikaz ptica koje kljuju grozd zapravo je jedna od podvarijanti motiva kaleža ili kantharosa s pticama sa strane. Obje posude sadrže piće besmrtnosti. Kalež simbolički sadržava Kristovo tijelo i krv, a oni koji ga jedu i piju imat će, kako kaže apostol Ivan, vječni život⁵⁷. Kantharos ima značenje izvora vječnog života koji je sam Krist⁵⁸.

Sl. 9. Bijaći kraj Trogira, Sv. Marta, plutej

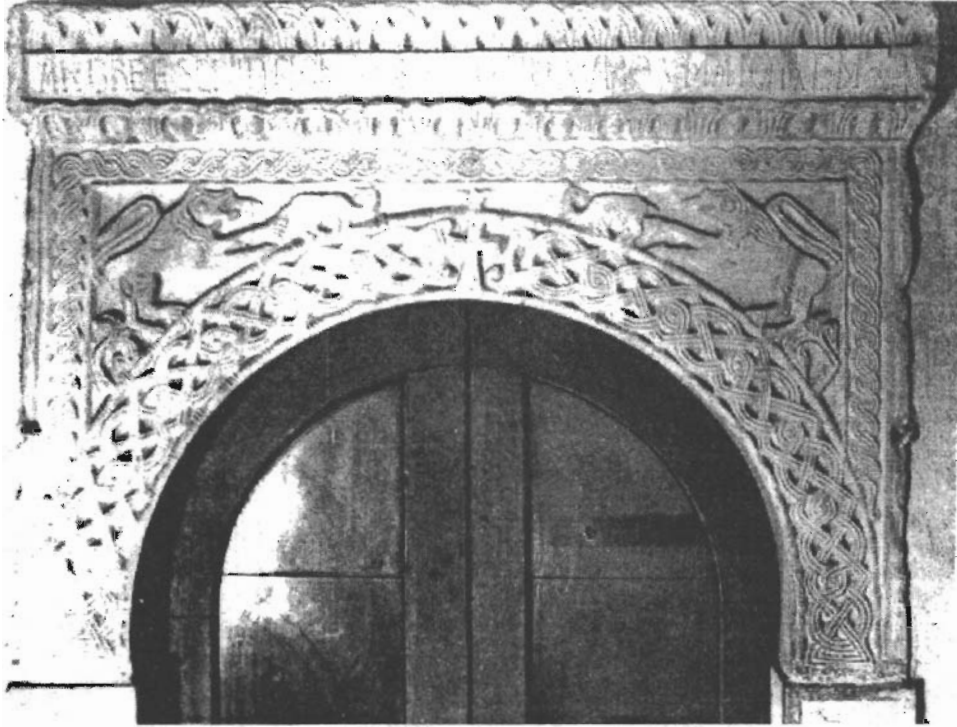

Sl. 10. Gala kraj Sinja, plutej

Izraženi jezikom simbola kroz likovnu predodžbu interesantni su prikazi na dva kamena spomenika iz zadarske katedrale. Na ulomku arhitrava između dvije simetrično postavljene ptice nalazi se palmeta (sl. 3), a na pluteju između također simetrično postavljenih dviju ptica je ljiljan (sl. 4). Analogno gore iznesenim pojašnjenjima treba zaključiti da se i ovdje radi o simboličnim slikama

duša - ptica koje se napajaju na izvoru besmrtnosti. Konkretno ljiljan, palma, kantharos, kalež, grozd, a i list dovode se *in ultima linea* u usku vezu s Kristovom božanskom osobom kao izvorom života i besmrtnosti.

Palma je u rimskom svijetu bila znak pobjede. Kao znak pobjede nad smrću bila je atribut kršćanskih mučenika pa tako i Krista⁵⁹.

Sl. 11. Kotor, katedrala, ciborij

Prema tumačenju mistika (II. st.) Pjesme nad pjesmama, Krist je ljiljan⁶⁰.

Spajanje u jedinstveni likovni prikaz ljiljana i križa, palmete i križa (sl. 5), ili oba s križem (sl. 6), kaleža i palmete (sl. 7) (ovom posljednjemu jednako vrijedno je značenje motiva s kaležem ili kantharosom iz kojeg izrasta loza) potkrepljuje tvrdnju o Isusu Kristu kao punovrijednomu nosiocu novog života tek po uskrsnuću⁶¹. Izrečenu tvrdnju osnažuje prikaz s pluteja na kojemu su, uz križ palmete, stilizirani ljiljani i veliko slovo S (Soter - Spasitelj) (sl. 8)⁶².

Stoga ptice koje se napajaju na izvoru života (palmeta, ljiljan, kalež, kantharos, list, grozd) tek su likovni prikazi duša koje se napajaju na izvoru besmrtnosti. Zapravo su i same besmrtni, a kako je duša tek samo jedan princip, to teži da uspostavi jedinstvo s drugim principom (tijelom) što joj u potpunosti uspijeva tek nakon uskrsnuća.

Ponekad se uz palmetu pod vodoravnom hastom križa nalazi i lovor (sl. 9)⁶³. Kao zimzelena biljka lovor simbolizira besmrtnost. U pretkršćanskom svijetu lovorovim vijencem ovjenčavali su se pobjednici, geniji, mudraci, a u kršćanskom svijetu lovor u rukama mučenika kao i palma oznaka je pobjede nad smrću. U tome svojstvu nalazi se na mozaiku u Eufrazijevoj bazilici u rukama porečkog mučenika⁶⁴ i primjerice na timpanonu s pticom duhom i medaljonom s pokojnikom iz Šeih Abade. Lovorovo lišće obrubljuje medaljon i timpanon⁶⁵.

Kombinacija križa s koncentričnim krugovima (sl. 10) također aludira na božansku osobu Isusa Krista. Riječ je o ranokršćanskom pluteju iz sela Gale kraj Sinja, a ovdje ga navodim zbog osobitosti motiva⁶⁶. Naime, krug po formi izraz je savršenosti, nepromjenjivosti ili, kako kaže kršćanska predaja, krug je alfa i omega, početak i kraj svega tj. sam Bog. Za Platona krug je simbol neba, duše i Boga⁶⁷. Religija Ilira također poznaje motiv koncentričnih krugova a veže se uz kult Sunca⁶⁸. Isus Krist je i Nepobjedivo Sunce⁶⁹.

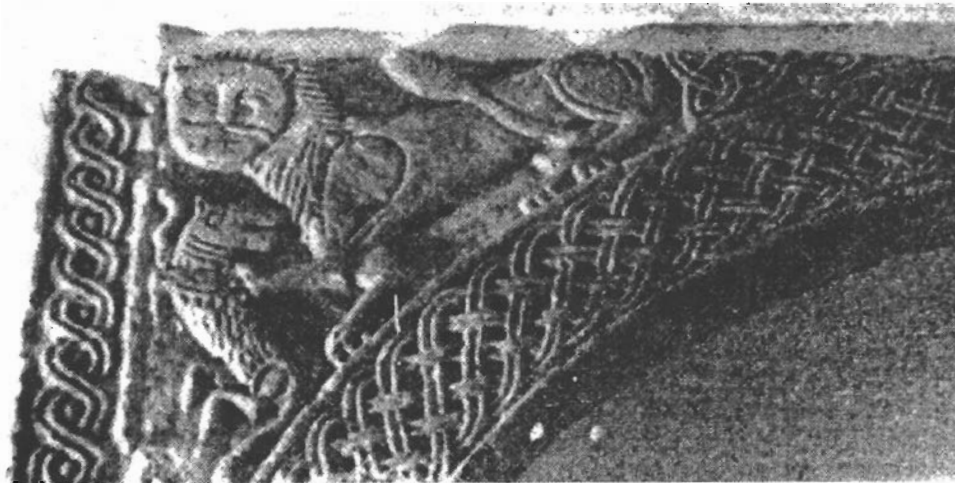

Sl. 12. Komolac, Sv. Duh, ciborij

Jedna skupina predromaničkih spomenika na kojoj su prikazani lavovi u jednostavnijim ili složenijim likovnim kompozicijama pruža zanimljiva ikonografska razrješenja. Pri tome mislim na zadarski ciborij prokonzula Grgura, na ciborij iz crkve Sv. Tome također iz Zadra, te na ciborije iz crkve Sv. Duha u Komolcu, kotorski i ulcinjski ciborij.

U svakome uglu bočne strane zadarskog ciborija iz crkve Sv. Tome i kotorskog ciborija je prikaz lava koji davi janje (ovcu)⁷⁰ (sl. 11). Ove scene s obzirom na ikonografsko-simboličko značenje i tumačenje nešto su jednostavnije od kompleksnih i kompliciranih scena s lavovima na ciboriju prokonzula Grgura i onom iz Komolca. Sve te likovne prikaze posebice one složenije teško je uvijek ispravno sadržajno i ikonografski tretirati jer konačni sud o značenju nekog likovno-scenskog prikaza ne ovisi samo o simboličkom značenju pojedinih elemenata a koji su često ambivalentni, već i o njihovom međusobnom odnosu. Također ne bez značenja je i mjesto na kojemu se pojavljuju. U ovom slučaju na nebnicama oltara koji zauzimaju u unutrašnjim crkvenim prostorima značajno mjesto jer se na oltaru odvija bitni dio liturgije, tj. euharistija. Kroz sakrament euharistije potvrđuje se Novi savez sklopljen između Boga i Naroda, vezujemo se uz Krista Spasitelja. Konačno to je spomen na Kristovu otkupiteljsku žrtvu. To je i potvrda života nad smrću⁷¹. Stoga nije neobično da nebница nosi one simbolično - ikonografske motive koji su u najužoj vezi s onim što se događa na oltaru u vrijeme službe božje, zapravo je na određen način pojašnjava, pa bi se moglo reći da se u likovnim prikazima nebnice reflektira funkcija oltara⁷².

Prikaz lavova koji dave janjad na kotorskom ciboriju i na ciboriju iz zadarske crkve Sv. Tome može se dvojako tumačiti ovisno o tome koga prikazuje manja životinja. Janje obično označava Krista⁷³, a ovca vjernika⁷⁴. Prema Kristovoj paraboli o Božjoj brizi za grijешnika⁷⁵, izgublenu ovcu (zalutalu, izdvojenu iz stada) treba spasiti jer takva ovca postaje lak plijen Sotone. Međutim, ne treba zaboraviti da su janje, ovca, ovan bile obredne žrtvene životinje na starom Bliskom istoku i u Hebreja. Kršćanstvo je rano prihvatilo janje kao simbol Krista u ulozi žrtve⁷⁶. U Starom zavjetu prefiguracija za Kristovu žrtvu je žrtvovanje ovna, tako određeno od strane Boga, u zamjenu za Izaka. Ako se prihvati da je

Sl. 13. Zadar, ciborij prokonzula Grgura

manja životinja janje, onda i prikaz dobiva drugo značenje. Janje - Krista - napada lav - Sotona⁷⁷. Lav - Sotona samo je prividno jači u borbi za ovladavanje svijetom. On do konačne Božje pobjede i jest gospodar svijeta i ovozemaljske materijalnosti pa tako i tjelesnosti čovjeka. Prijelomni trenutak kada prestaje Sotonina vlast je smrt i uskrsnuće Isusa Krista⁷⁸.

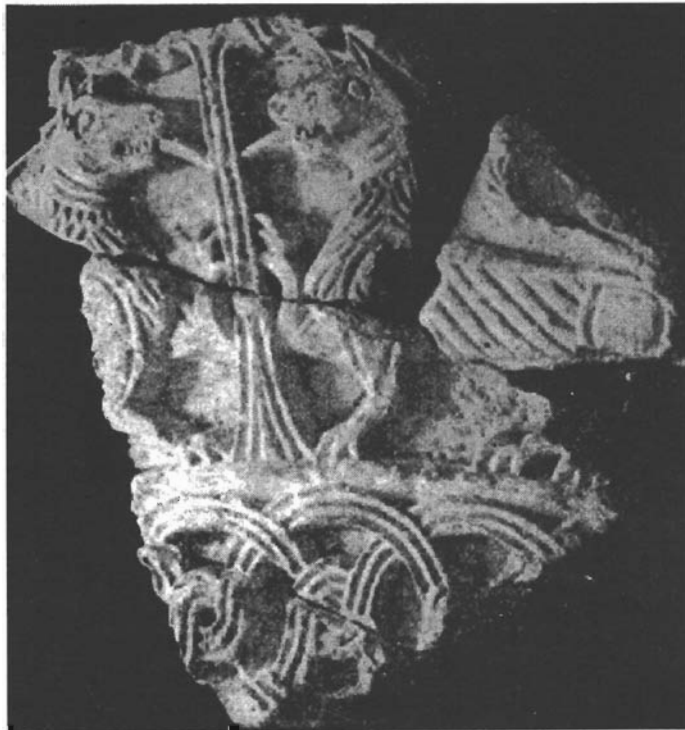

Sl. 14. Cividale, katedrala, Sigwaldova ploča

Bez obzira na to koje tumačenje da se prihvati, prikaz na ciboriju iz Komolca (sl. 12) bio bi proširena verzija prikaza na spomenutim ciborijima. Na ciboriju iz Komolca prizor lava i ovce proširen je uvođenjem ljudske figure koja rukama obuhvaća razjapljenu čeljust lava što se u skoku ispružio da dohvati plijen. Nema sumnje u to da je čovjek ovdje u ulozi spasioca, odnosno Spasitelja koji iz lavljih čeljusti spašava svoju ovcu da bi je vratio u krilo Crkve. Lav ovdje kao i na gore spomenutim ciborijima označava Sotonu. Tako u ovom prikazu Bog i spašava svoju ovcu i vodi borbu sa Sotonom. Otkupiteljskom Soterovom žrtvom, smrću i uskrsnućem dokinuta je Sotonina vlast nad čovjekom. A upravo dolje, ispod ovog prikaza, na oltaru slavi se spomen na Kristovu otkupiteljsku žrtvu.

Ilustracije na temu svladavanja lava (kao simbola zla) poznate su odavno. Ilustracija na tu temu najbliža ovoj iz Komolca ne stilski već simbolički i donekle formalno je na jednoj srebrnoj pločici iz Nikozije iz 610.-629. godine⁷⁹ s prikazom Davida koji ubija lava. Isus je "sin Davidov", on je onaj koji ispunjava obećanja

dana Davidu⁸⁰. Ikonografski David koji ubija lava simbol je Kristove pobjede nad Sotonom i prefiguracija je Kristova silaska u Limb radi otkupljenja duša starozavjetnih pravednika⁸¹. Samson koji ubija lava također je navedena Kristova prefiguracija. Temu o čovjeku spasiocu od lavljeg terora potvrđuje i mitologija. Primjerice mitovi o Heraklovom svladavanju nemejskog lava i o Gilgamešovu prijatelju biku - čovjeku Enkiduu. Lavlje glave s alkama za kucanje čest su detalj na nadgrobnim stelama s motivom porta Inferi. Porta Inferi, Hadova vrata ili vrata Podzemlja, u grčko-rimskoj i frigijskoj religiji bila su simbol početka zagrobnog svijeta i života⁸². U kasnoantičkoj umjetnosti na sarkofazima lav je simbol snage smrti.

Sl. 15. Zadar, Sv. Toma, ciborij

Međutim kako je lav ambivalentan, to pored negativnih konotacija konotira i pozitivna simbolička značenja. S toga aspekta zanimljiva je strana ciborija iz Ulcinja.⁸³ Slična je kotorskom ciboriju. Razlika je u tome što na ulcinjskom ciboriju uz lava u lijevom uglu nije prikazana i manja životinja i što je između lavljih nogu umetnuta savinuta palmeta, drvo života. Nije posve jasno je li palmeta savinuta zbog toga jer se željelo prikazati kako je lav krši tijelom ili je tako

prikazana zbog nedostatka prostora. Ako je ovo posljednje točno, onda je u desnom uglu prikazan lav - Zlo - Sotona koji hvata plijen, a u lijevom uglu lav jer ga označava palmeta, bilo bi simbolički rečeno Dobro - Bog.

Na lijevoj bočnoj strani ciborija prokonzula Grgura bila su vjerojatno u oba ugla isti prizori⁸⁴ (sl. 13). Danas u desnom uglu sačuvan je samo lav dok je u lijevom uglu sačuvana cjelovita kompozicija. Lav slijedi psa. Pas je okrenut glavom unazad prema lavu a u prednjim šapama (ili prednjoj šapi) drži vijugav "predmet" koji izgledom u potpunosti odgovara izgledu zmije. Interpretacija vijugava "predmeta" kao zmije u uskoj vezi sa psom ima ikonografsko opravdanje a inače nije neuobičajen prikaz zmije na spomenicima ove vrste, primjerice u kombinaciji s lavom na reljefnoj ploči oltarne pregrade ranokršćanske crkve u Zenici⁸⁵. Također i na Sigwaldovoj ploči iz Cividalea (sl. 14). Ovdje se zapravo radi o zmajevim glavama s roščićima kakvi se pojavljuju i na bazi ciborija nad krstionicom u Cividaleu⁸⁶. Zmija kao demonski element izjednačuje se sa zmajevima. Kako su oni ambivalentni, to objedinjuju Dobro i Zlo⁸⁷.

Simbolika zmije vrlo je složena. Vezuje se uz bogove, zapravo je starija od pojma bogova. Simbol je plodnosti pa je stoga i atribut svih Boginja Majki. U Egiptu zmija je zaštitnica kraljeva što je vjerojatno povezano sa staroegipatskim shvaćanjem o rođenju i smrti Sunca. U Ilira je višeznačna. Ona je ktonička životinja. U Grčkoj mitologiji vezuje se uz više božanstava. Obvezatni je element ikonografije Kerbera. Osim troglava Kerbera antička umjetnost poznaje dvoglave ali i jednoglavog Kerbera⁸⁸. Kerber je uvijek simbol Podzemlja, pratilac Hada i drugih božanstava⁸⁹.

Simboliku lava ovdje treba promatrati s pozitivnog aspekta njegove ambivalentnosti. Lav kao simbol velike snage oduvijek se javlja u ulozi čuvara značajnijih gradova prijestolnica ili kraljevskih palača⁹⁰ a također i u ulozi čuvara grobova kako ga označava epitaf s Delosa iz VII. st. prije Krista⁹¹. Pozitivni aspekt simbola lava preuzelo je i kršćanstvo. U Bibliji je povučena paralela između Kristove i lavlje snage⁹². Krist je lav iz Judina plemena, Davidov "Izdanak". Također je lav i simbol uskrsnuća⁹³.

Uz ovakvo tumačenje lava i psa sa zmijom od kojih su dvije posljednje ktoničke životinje pojašnjava se cjelokupni prizor. Lav - Krist simbol snage i pobjede života nad smrću, simbol Uskrsnuća, po smrti silazi u Limb da bi oslobodio duše starozavjetnih pravednika, odnosno da bi ih uskrisio kao što je i sam po Božjoj volji bio uskrsnut. Kršćansku paralelu silaska u Limb ima Herkulov silazak u Podzemlje radi Alkeste⁹⁴. Središnja epizoda sage o Gilgamešu također se bavi junakovim silaskom u podzemni svijet.

U svim mitologijama svijeta pas je psihopomp, posrednik između dva svijeta⁹⁵. Na ciboriju iz crkve Sv. Tome u Zadru dva psa protežu se u nastojanju da dohvate drvo života, izvor života (sl. 15)⁹⁶. Prema prije iznesenom mišljenju drvo života kao izvor života u isto vrijeme je i izvor besmrtnosti, dakle je božanska osoba Isusa Krista koja omogućava uskrsnuće, zato se psi propinju u nastojanju da ga dohvate.

U prizoru s grifonom koji davi neku životinju na ciboriju prokonzula Grgura, grifona, jer je i on poput lava ambivalentan, treba tumačiti s negativnog aspekta njegove ambivalentnosti za razliku od grifona u kombinaciji s križem⁹⁷.

Ostali prizori na ciboriju prokonzula Grgura kao što su ptice koje piju iz kaleža i paunovi⁹⁸ jednostavni su i već od starokršćanskog doba dobro poznati ikonografski prizori. U uskoj su vezi s ostalim prizorima na ciboriju i s obzirom na funkciju oltara očekivani su na ciborijima.

* * *

Stil ove skulpture proširio se iz Italije⁹⁹. Kao i drugi kulturni utjecaji koji dopiru do hrvatske zemlje uz nazočnu antičku baštinu koju su Hrvati prihvatili i uz utjecaj bizantskih gradova uz neosporne utjecaje starokršćanske umjetnosti sudjeluje u duhovnom transformiranju Hrvata. Istočna jadranska obala, jer je bila podložna istim kulturnim utjecajima, postala je jedinstveni kulturni pojas s minimalnim kvalitativnim razlikama reflektiranim na brojnim kulturno - umjetničkim proizvodima tog doba.

U vrijeme dok sam pisala ovaj rad, rat u Hrvatskoj još je trajao. Svi spomenici kulture, dakle i eksponati u muzejima bili su ili sklonjeni ili primjereno zaštićeni pa tako i ciborij prokonzula Grgura koji je dio stalne postave u Arheološkom muzeju u Zadru. Obradujući ciborij prokonzula Grgura u ovom radu, osim po sjećanju poslužila sam se fotografijom. Budući da je od strane recenzenta bila izrečena sumnja u ispravnost mog čitanja lijeve bočne strane ciborija, neposredno prije tiskanja ovog rada iskoristila sam pruženu priliku da dobro pogledam ciborij. Iako je još uvijek bio zaštićen drvenom oplatom, nesebičnim trudom i dobrom voljom kolege Z. Brusića omogućen mi je uvid u spomenik na čemu mu i ovim putem najsrdačnije zahvaljujem. Detaljnim pregledom sporne lijeve bočne strane ciborija uvjerila sam se u ispravnost čitanja onako kako je navedeno u radnji. Tom prilikom sam ustanovila da između fotografije i sadašnjeg stanja lijeve bočne strane ciborija postoji nepodudarnost u detalju. Naime, glava zmije s dijelom tijela u obliku streličastog završetka koja se oslanja uz obraz lava, kako se vidi na fotografiji, danas na spomeniku nedostaje. Međutim, vidi se "otisak" otpalag dijela reljefa. Nije mi poznato kojom se prilikom to dogodilo. Zahvaljujem kolegi N. Jakšiću na ustupljenoj fotografiji ciborija prokonzula Grgura.

- ¹ Općenito je bila prihvaćena hipoteza o dolasku Hrvata u ranom VII. st. N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, str. 133-140; F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, str. 239-264; L. Margetić u radu *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*, Zbornik Hist. inst. JAZU, Zagreb 8/1977, str. 5-88 postavio je hipotezu o znatno kasnijem vremenu dolaska Hrvata, krajem VIII. st. Margetić se koristio istim izvorima kao i stariji autori, ali za razliku od njih drugačije ih je interpretirao.
- ² F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb 1988, str. 49.
- ³ N. Klaić, *Isto*, str. 133.-140.; F. Šišić, *Isto*, str. 239-264. Prijelaz s poganstva na kršćanstvo možda i nije bio težak, iako je religija uz pogrebne običaje kategorija duhovnog života koja pokazuje izuzetnu tvrdokornost kad su u pitanju promjene. Moguća je bila i spremnost Hrvata za prihvaćanje nove vjere jer ova ispunjena otkupljenjem čovjeka pruža puninu novog života, prije svega oslobađa od pesimističkog dualizma po kojem je Dobro i Zlo jednako moćno, a s kojim je i staroslavenska religija najvjerojatnije bila prožeta.
- ⁴ Dijapazon adaptiranih prostora dosta je širok. T. Marasović, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Split 1978., str. 16-24, s pripadajućom literaturom.
- ⁵ Simboli i slike iz Biblije često imaju i dvojako značenje. *Evangelja, posebice Ivanovo Evangelje*, obiluje simbolima. W.J. Harrington, *Uvod u Novi zavjet*, Zagreb 1990., str. 416.
- ⁶ J. Le Goff, *Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope*, Beograd 1974., str. 379, 380; Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930., str. 73, 112 odbija svaku mogućnost da bi ti motivi na predromaničkoj plastici bili prizori i tumačenja Biblije i Evangelja. Drži da se tek s pojavom rane romanike vraća u umjetnost simbolični i ikonografski sadržaj.

- ⁷ J. Chevalier, A. Gheerbrant, Rječnik simbola, Zagreb 1989., VIII; J. Biatostocki, Povijest umjetnosti i humanističke znanosti, Zagreb 1986., str. 116.
- ⁸ I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb 1960., str. 17; Lj. Karaman, isto str. 73.
- ⁹ O simboličkom značenju boje potvrdno se izjasnio T. Burić, Kameni namještaj bazilike u Žažviću, Starohrvatska prosvjeta, Split 15/1985., str. 175. (na starokršćanskom namještaju uočeni su tragovi crvene boje); I. Fisković, Prilog proučavanju porijekla predromaničke arhitekture na južnom Jadranu, Starohrvatska prosvjeta, Split 15/1985., str. 136. O simbolici boja na srednjovjekovnom materijalu, M. Dragičević, Simbolika likovnih motiva na tekstilnim ostacima ninskog relikvijara, Starohrvatska prosvjeta, Split 20/1992., str. 269, 270.
- ¹⁰ Misao o životu nakon smrti bila je nazočna i u primitivnih naroda, barem u onih koji su poznavali vještinu obrađivanja zemlje jer su proljeće i žetva bili središte vjerskih obreda i jer u naroda zemljoradnika priroda pruža materijal za kultne oblike i religijska tumačenja. Široko rasprostranjeni kult Majke Zemlje koji sadrži mit o ponovnom rađanju Prirode postojao je u Indoeuroljiana i prije nego su se razili. Vjera da duša živi u onostranosti stara su shvaćanja potvrđena u pogrebnim obredima i mitovima raznih naroda. Primjerice sumerska saga o Gilgamešu opisuje junakov silazak u Podzemlje. U grčkoj mitologiji Heraklo silazi u Podzemlje radi Alkeste, Orfej radi Euridike, a Prozerpina se svakog proljeća vraća na zemlju. Svi ti mitovi u dubokoj su vezi s obnavljanjem biljnog života u proljeće i rodnom usjeva. To je tzv. cirkularno shvaćanje događaja jer se sve ponavlja u stalnoj pravilnosti (godišnja doba, život-smrt-život) za razliku od kršćanskog linearnog shvaćanja povijesti po kojem sve počinje stvaranjem na početku i ide prema svršetku kao svom cilju. A. Rebić, Biblijske starine, Zagreb 1983., str. 137, 138.
- ¹¹ Ivanovo Evanđelje, 11, 25.
- ¹² K. Rahner, H. Vorgrimler, Teološki rječnik, Đakovo 1992., str. 49, 641, 642.
- ¹³ X. Léon-Dufour, Rječnik biblijske teologije, Zagreb 1988., str. 392, 870, 1234.
- ¹⁴ Ivanovo Evanđelje 15,5; A. Badurina, Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb 1979., str. 585.
- ¹⁵ Ivanovo Evanđelje 15,5.
- ¹⁶ X. Léon-Dufour, o.c., str. 94. Bogoštovanje označava bit korelativne veze Bog-čovjek u svim religijama.
- ¹⁷ X. Léon-Dufour, o.c., str. 1235, 1236, 1237.
- ¹⁸ A. Badurina, o.c., str. 475.
- ¹⁹ X. Léon-Dufour, o.c., str. 180.
- ²⁰ X. Léon-Dufour, o.c., str. 458. Krštenje čovjeku omogućava prijelaz iz smrti u život; u poistovjećivanju sa Spasiteljem apostrofira Kristovu smrt i uskrsnuće; oslobađa ovisnosti od đavla i omogućava ulazak u službu Crkve.
- ²¹ Matejevo Evanđelje, 21, 28-43.
- ²² X. Léon-Dufour, o.c., str. 238-247.
- ²³ X. Léon-Dufour, o.c., str. 448.
- ²⁴ Ivanovo Evanđelje, 3,3.
- ²⁵ A. Badurina, o.c., str. 429.
- ²⁶ Krist je uobličen u sliku Helija na sunčevim kolima. Od vremena Tertulijana Apologetikuma Nepobjedivo sunce je Krist. F. Gerke, Kasna antika i rano hrišćanstvo, Novi Sad 1973., str. 32, 58; W. Oakeshott, Mozaici Rima, Beograd 1977., str. 55, 56.
- ²⁷ V. Zamarovsky, Junaci antičkih mitova, Zagreb 1973., str. 61.
- ²⁸ V. Zamarovsky, o.c., str. 274. Oslobodio je svoju majku Semelu iz podzemnog svijeta.
- ²⁹ A. Badurina, o.c., str. 178.
- ³⁰ T.B.L. Webster, Helenizam, Novi Sad 1970., str. 15, 84, 129, 159.
- ³¹ Istočnjaci lozu nazivaju travom života. J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., str. 360.
- ³² Slike na str. 118 i 128 u knjizi W. Westendorf, I. dio Drevni Egipat, Visoke kulture starog svijeta, Opatija 1987. Grobnice su iz oko 1400. i 1420. godine prije Krista. Na prvoj slici loza s grozdovima životni je dar pokojniku, a o značenju žrtvenog dara govori molitva ispisana na zidu grobnice. Molitva je upućena bogu Amon-Ra i Ozirisu. Žrtve su namijenjene životnoj snazi (Kau) pravednika što znači da je sud mrtvih proglasio pokojnika blaženim. Na drugoj slici loza obavija vazu, a na vazici je naslikan križ s drškom koji je u egipatskoj religijskoj simbolici simbol novog života.
- ³³ J. Hall, Rječnik tema i simbola u umjetnosti, Zagreb 1991., str. 171; J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., str. 309. Učestalija upotreba simbola križa u kršćanskoj umjetnosti je od vremena postavljanja memorijalnog križa na Golgoti u IV. st.

- ³⁴ Ivanovo Evanđelje, 8,28:12,32.
- ³⁵ U istočnjačkim legendama križ je shvaćen kao most ili ljestve po kojima se ljudska duša penje Bogu. J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., str. 309.
- ³⁶ Otkrivenje, 22,2;22,14;22,19.
- ³⁷ Usporedi: P. Vojvoda, Prilog čitanju starohrvatskih simbola, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb 15/1992., str. 141-143; J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., str. 316. Rimski križ je simbol stabla života.
- ³⁸ W. Harrington, Uvod u stari zavjet, Zagreb 1987., str. 155.
- ³⁹ J. Hall, o.c., str. 1, 2; W. Beltz, Biblijska mitologija, Zagreb 1984, str. 63.
- ⁴⁰ J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., str. 47.
- ⁴¹ J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., str. 627.
- ⁴² J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., str. 628.
- ⁴³ A. Stipčević, Iliri, Zagreb 1974., str. 181.
- ⁴⁴ J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., str. 632. Bilješka 26 u ovom radu.
- ⁴⁵ Bilješka 32 u ovom radu.
- ⁴⁶ C.J. Du Ry, Visoke kulture starog svijeta, II. dio, Opatija 1987., str. 112, 147. Kozorozi koji su slični jarcima bili su simboli života.
- ⁴⁷ Sir L. Wooley, Počeci civilizacija (Historija čovječanstva), Zagreb 1966., sl. 28/b. U ostalim kvadratima prikazana su po jedan ili dva lava koji dave jarca ili jelena. U Levitskom zakoniku (Biblija) jarac je otkupitelj koji odnosi zlo sa čovjeka. Također je i simbol prokletnika. A. Badurina, o.c., str. 294.
- ⁴⁸ Sir L. Wooley, o.c., str. 447. "tamo duše mašu krilima", stih je iz epa o Gilgamešu.
- ⁴⁹ W. Westendorf, o.c., 200. Pokojniku je omogućeno da u obliku ptice - duše (ptica je s ljudskom glavom) uzleti prema nebu.
- ⁵⁰ S. Kukoč, Simboli religijskog identiteta u japodskom funeralnom kultu, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 29 (16), 1990., str. 150, 151.
- ⁵¹ Oslobodila je dušu Didoni koja je umirala na lomači. J. Hall, o.c., str. 123.
- ⁵² R.B. Bandinelli, Rome, the centre of power, London 1970., str. 286.
- ⁵³ R.B. Bandinelli, o.c., str. 287. Pretvorba teme carske apoteoze u kršćansku temu uskrsnuća odigrala se u postgalijenskom vremenu kroz proces kristijanizacije, preko starokršćanskih sarkofaga s temom o blaženom Joni. Naime, Jonin boravak u utrobi ribe (tri dana i tri noći) uspoređuje se s Kristovim boravkom (tri dana i tri noći) u zemlji pa je stoga ovaj motiv Jone prefiguracija za uskrsnuće. F. Gerke, o.c., str. 42, 43; A. Badurina, o.c., str. 302.
- ⁵⁴ Prema starozavjetnome shvaćanju Šeol je osim neba, mora i zemlje jedna od četiri zone na koje je svijet podijeljen. Iz Šeola kamo silaze svi ljudi nakon smrti nema povratka, Job 10,21;14,7-22;16,22. Iako Izlazak može najavljivati uskrsnuće, određenija nauka o uskrsnuću susreće se tek u Jobu 14,13-17. I dok u Starom zavjetu, Mudre Izreke 3,22 duša označava potpunu osobu (dušu i tijelo), u Novom zavjetu duša je besmrtna. Smrću čovjeka ona ne prestaje bivstvovati, ali ne na način koji je to bio prije smrti čovjeka, već kao nadvremenska kategorija (izvanvremenska) čije konačno i potpuno ispunjenje u skladu s objavom doživljava svoje ispunjenje kroz ispunjenje cijelog čovjeka, odnosno tek po uskrsnuću tijela kada dolazi do spajanja duše kao nadmaterijalnog principa i tijela kao vremensko materijalnog principa. K. Rahner, H. Vorgrimler, o.c., str. 50, 132, 644.
- ⁵⁵ Grožđe kao euharistijsko vino prikazuje Kristovu krv. A. Badurina, o.c., str. 247.
- ⁵⁶ List kao dio bilja, odnosno stabla, aluzija je na stablo života čiji životni sokovi postaju napitak besmrtnosti. I u SZ, Mudre Izreke 13,14;13,18. Slika bolskog zabata, N. Jakšić, Predromanički reljef sa spomenom blaženog Teodora u Bolu na Braču, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, 25/1985., str. 51.
- ⁵⁷ Ivanovo Evanđelje, 6,54.
- ⁵⁸ A. Badurina, o.c., str. 230, 320. Dvije nasuprotno postavljene ptice koje piju iz kaleža uobičajen je prikaz euharistije još u starokršćanskoj umjetnosti. Jedinствен prikaz euharistije u starokršćanskoj umjetnosti dan je na pregradnoj ploči čija je slika objavljena u radu B. Marušića, Kasnoantički kaštel Novigrad (Istra) u svjetlu arheološke građe, Diadora, Zadar, 11/1989., str. 306. Središte prizora ispunjava križ. Ispod križa su dvije ptice koje kljunovima hvataju ribu. Jezikom starokršćanskih simbola riba označava osim krštenja i osobu Isusa Krista. Pracrkvi je bila simbol euharistije. Poviše križa je kantharos iz kojeg piju dvije ptice. Opisan prikaz mogao bi biti ilustracija Kristovih riječi "Uzмите i pijte ovo je moja krv, uzмите i jedite ovo je tijelo moje".

- ⁵⁹ Štap Sv. Kristofora bio je od palmira drveća. A. Badurina, o.c., str. 447. Alegorijski bi to moglo značiti pružanje potpore Sv. Kristoforu na njegovim putovanjima od strane Krista.
- ⁶⁰ J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., str. 369.
- ⁶¹ Usporedi Ž. Ujčić, Ranosrednjovjekovni kameni spomenici sa simboličkim i "rajskim" prikazom iz južne Istre, Starohrvatska prosvjeta, Split 20/1990., str. 281.
- ⁶² Plutej je iz crkve Sv. Marte u Bijačima. Datacija pluteja u literaturi je sporna. Lj. Karaman, o.c., str. 116; B. Gabričević, Arheološki nalazi iz Gale, Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku, Split, 55/1953., str. 189; Ž. Rapanić, Predromaničko doba u Dalmaciji, Split 1987, str. 127, 128.
- ⁶³ Plutej je iz crkve Sv. Marte u Bijačima. Vidi bilješku 62 u ovom radu.
- ⁶⁴ A. Šonje, Crkvena arhitektura zapadne Istre, Zagreb-Pazin, 1982., sl. 12.
- ⁶⁵ W. Westendorf, o.c., str. 240. Spomenik je iz prve pol. VI. st. Inače ptica na koptskim nadgrobnim stelama simbol je duše.
- ⁶⁶ B. Gabričević, o.c., str. 181 i dalje; J. Jeličić, Tragovi ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Split, 8/1984., str. 174.
- ⁶⁷ J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., str. 323.
- ⁶⁸ A. Stipčević, o.c., str. 182.
- ⁶⁹ Bilješka 26 u ovom radu. U SZ Jahve je život i svjetlo svijeta, u NZ Isus je svjetlo svijeta, uskrsnuće i život. Job 29,3; 2 Samuel 22,29; Ivanovo Evanđelje 9,2-41; 11,2-44.
- ⁷⁰ Na ciboriju iz crkve Sv. Tome kompozicija je djelomično sačuvana. I. Petricioli, Ciborij iz zadarske crkve Sv. Tome, Starohrvatska prosvjeta, Split, 11/1981., str. 163-168, tab. I-III.
- ⁷¹ A. Badurina, o.c., str. 222, 434; X. Léon-Dufour, o.c., str. 246, 247; K. Rahner, H. Vorgrimler, o.c., 149, 151, 311, 642.
- ⁷² Mogući smještaj ciborija je i nad krstionicom, primjerice u katedrali u Cividaleu. M. Backes, R. Dolling, Rađanje Evrope, Rijeka 1970., str. 66. S obzirom na značenje sakramenta krštenja navedeni argumenti u ovoj radnji za ovakvi likovni prikaz na ciboriju nad oltarom vrijede i za ciborij nad krstionicom.
- ⁷³ A. Badurina, o.c., str. 293.
- ⁷⁴ A. Badurina, o.c., str. 286, 287.
- ⁷⁵ Lukino Evanđelje, 15, 1-7.
- ⁷⁶ J. Hall, o.c., str. 133.
- ⁷⁷ Jer ričući lav (Sotona) obilazi svijetom i traži koga da poždere. Prva Petrova Poslanica 5,8.
- ⁷⁸ M. Brandt, Izvori zla, Zagreb 1989., str. 183, 185 i dalje.
- ⁷⁹ C. Schug - Wille, Bizant i njegov svijet, Rijeka 1970., str. 133.
- ⁸⁰ A. Badurina, o.c., str. 196. Kristovo genealoško stablo niklo je iz panja Jišaja, oca Davidova. J. Hall, o.c., str. 67.
- ⁸¹ Tema Kristova silaska u Limb već je u IV. st. postala bitan članak vjere, iako nema podloge u Evanđeljima već se nalazi u Nikodemovu apokrifnom Evanđelju. O srednjovjekovnoj ikonografiji ove teme u A. Badurina, o.c., str. 530, 531; J. Hall, o.c., str. 307, 308.
- ⁸² J. Medini, Spomenici s Atisovim likom na području sinjske krajine, Izdanja hrvatskog arheološkog društva, Split 8/1984., str. 107-119.
- ⁸³ Đ. Bošković, Arhitektura srednjeg veka, Beograd 1967., sl. 244. Između nogu desnog lava također je prikazana povijena biljka koja nije palmeta, a o kojoj se biljci radi, zbog loše fotografije teško je reći. Zato gore navedeno tumačenje jedno je od mogućih iščitavanja.
- ⁸⁴ I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb 1960., str. 16.
- ⁸⁵ Đ. Basler, Arhitektura kanzoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1972., sl. 138, 139.
- ⁸⁶ M. Backes, R. Dolling, o.c., str. 66.
- ⁸⁷ J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., 793-795; M. Dragičević, o.c., str. 268, 269.
- ⁸⁸ M. Sanader, Kerber u antičkoj umjetnosti, Split 1986., str. 14-34.
- ⁸⁹ M. Sanader, o.c., 39-47. Kronološki može se pratiti do IV. st. Inače pas je u svim mitologijama na neki način povezan s podzemnim svijetom.
- ⁹⁰ Mikenska "Lavlja vrata" i "Lavlja vrata" u Hatuši, hetitskoj kraljevskoj prijestolnici.
- ⁹¹ "Najjači sam od svih divljih životinja, uspeo sam se na kameni grob ovog pokojnika i čuvam stražu". G. Hafner, Kreta i Helada, Klasična razdoblja antike, Rijeka 1978., str. 81.
- ⁹² Otkrivenje, 5,5.
- ⁹³ A. Badurina, o.c., str. 373.
- ⁹⁴ J. Hall, o.c., str. 113.

⁹⁵ J. Chevalier, A. Gheerbrant, o.c., str. 476.

⁹⁶ Potpuno isti motiv pa i na jednak način obraden nalazi se na ulomku s Bribira. T. Burić, Ranosrednjovjekovna skulptura s Bribira, Starohrvatska prosvjeta, Split 16/1986., str. 117, tab. IV, 18. To može ukazivati na istu radionicu ali ne treba isključiti mogućnost postojanja predložaka koje su onda majstori ili slijepo slijedili ili shodno svojim shvaćanjima varirali.

⁹⁷ A. Badurina, o.c., str. 247.

⁹⁸ A. Badurina, o.c., str. 453.

⁹⁹ I. Petricioli, o.c., str. 6.

Summary

SYMBOLISM ON SOME EARLY MEDIEVAL STONE MONUMENTS

The theme resurrection as an essential element of Christian religion is widely represented on stone church furniture. It represents the most important interest of early Medieval man which he transported in symbolic and iconographic visual language by means of well established symbols whose roots can be followed in the cultural heritage of pre-Christian peoples. The ciborium from Biskupija near Knin (pl. 1) is decorated with leaves and bunches of grapes. Christ's words from the Gospel according to John: "*I am vine and ye are the branches*" symbolize Christ's identification with vines, and since Christ is also the Resurrection, the vine is the synonym of resurrection. Christ was inaugurated king at the moment of Resurrection. According to the apostle John, man must also be "reborn" in order to become a part of the kingdom of God. Christ's resurrection occurred three days after the saviour's sacrifice on the cross on which, according to John, Christ was raised from the ground so that the act of raising the crucified Christ is the presage of Resurrection. The cross symbolizes Christ's sacrifice and in a larger sense, also the Christian religion. Jesus Christ is at the same time the sun and the tree. Since in the New Testament the tree of the cross is identified with the tree of life, both the cross and tree of life are equivalent symbols. The combination of the cross with birds, various plants, flowers, animals or other symbolic motifs in one picture is a frequent symbolical representation. The cross in combination with birds (pl. 2) and vines alludes to resurrection. The cross is the symbol of both Christ and resurrection, and birds represent souls which, also in the New Testament, have already been resurrected or are awaiting it. That is, the soul is only one principle craving to achieve oneness with another principle (body) which is fully possible only after resurrection. On two Zadar monuments (pl. 3, 4) there is a palmette, that is, a lily between two symmetrically rendered birds. When comparing it to other early Christian representations of two birds with a chalice it can be concluded that scenes with birds flanking a lily, palmette, bunch of grapes, chalice, cantharos, leaf, souls shown as birds drinking from the source of immortality, source of life, are related to Christ. The cross appears in combination with palmettes (pl. 5) and palmettes and laurel (pl. 9) which are symbols of immortality. On an early Christian pluteus in the village Gale near Sinj (pl. 10) the cross is in combination with concentric circles. According to Christian belief the cross is alpha and omega of everything, that is God himself. Although the Sinj pluteus is earlier than other monuments, it was mentioned because of its peculiar motif. Lions strangling lambs (sheep) are shown on the ciborium in St Thomas' Church in Zadar and on the Kotor ciborium (pl. 11). The lamb-Christ is attacked by the lion-Satan who only seems to be stronger in the fight to overtake the world. The crucial moment when Satan loses his power is Christ's death and resurrection. On the ciborium in Komolac (pl. 12) the representation is enriched with the figure of a man who fights with the lion and saves a lamb. Symbolically said,

God fights with the devil to save a believer. It was with the Saviour's death and resurrection that Satan's power over man was abolished. The lion, however, has good connotations as well. According to the Bible (Rev. 5:5) Christ is a lion from Juda's clan. In the Middle Ages it was a symbol of resurrection. The ambiguity of the lion as a symbol can be seen on the ciborium from Ulcinj. On this ciborium (on one side) two lions are shown on opposite sides. One is shown with a palmette, the tree of life, while the other one is catching a small animal. Apart from the mentioned scene with the lion (one in each corner) catching a lamb (sheep) on the ciborium from St Thomas' Church in Zadar, the scene depicting two dogs stretching trying to reach the tree of life is also interesting (pl. 15). The dog is psihopompos in all religions. The tree of life as the source of life is at the same time the source of immortality, and accordingly, Jesus Christ himself who makes resurrection possible. That is why dogs rear trying to reach him.